

شاه اسماعیل دوم صفور

www.ketab.ir

علامه شریعی

انتشارات مهرزهر پابان

زمستان ۱۴۰۰

سرشناسه: شریعتی، علی محمد، ۱۳۳۳ -

عنوان و نام پدیدآور: زندگانی شاه اسماعیل دوم صفوی: با نگرشی بر خصوصیات جسمی، روحی، ذوقی، مذهبی و روابط او با دول خارجی/ علی محمد شریعتی؛ ویراستاران: بهنام سلیمی، الهام ارجمند.

مشخصات نشر: نجف آباد: انتشارات مهرزها (س)، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۱۵۶ ص.: مصور (بخشی رنگی)، جدول، نمودار.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۹۹۲۹-۷-۳

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: اسماعیل صفوی دوم، شاه ایران، ۹۹۴۲-۹۸۵ ق.

موضوع: ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ ق.

موضوع: Safavids -- History -- Iran، ۱۵۰۲ - ۱۷۳۶

موضوع: ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ ق. -- سیاست و حکومت

موضوع: Safavids -- History -- Iran، ۱۵۰۲ - ۱۷۳۶ -- Politics and government

شناسه افزوده: سلیمی، بهنام، ۱۳۶۵ -، ارجمند، الهام، ۱۳۶۴، ویراستاران

رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۶ ز ۴۳/DSR11۷۶

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۸۸۵۲۱

انتشارات مهرزها
حق چاپ محفوظ است

ISBN: 978-600-99929-7-3

زندگانی شاه اسماعیل دوم صفوی

گردآورنده: علی محمد شریعتی

ویراستاران: بهنام سلیمی، الهام ارجمند

صفحه‌آرا: الهام ارجمند

طراح جلد: فاطمه انتشاری

ناشر: انتشارات مهرزها

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۹۹۲۹-۷-۳

قطع کتاب: وزیری

شمارگان: ۱۰۰۰

نوبت چاپ: اول، پاییز ۱۴۰۰

لیتوگرافی، صحافی و چاپ: پیشگام

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

اصفهان، نجف آباد، خیابان دکتر علی شریعتی غربی، بن بست شاهد، ساختمان بنیاد شهید

سابق، طبقه اول، انتشارات مهرزها، کدپستی: ۸۵۱۳۷۴۳۴۸۵

همراه: ۰۹۱۳۳۳۳۴۹۱۹

تلفن: ۰۳۱-۴۲۶۱۸۸۷۱

پایگاه اینترنتی: www.mehrezhara.ir

فهرست

۱۳	مقدمه
۱۶	نگاهی اجمالی بر منابع و مآخذ مورد استفاده این رساله
۱۷	احسن التواریخ
۱۸	تاریخ جهان آرا
۱۸	تاریخ ایلچی نظام شاه
۲۰	تاریخ سلطانی
۲۰	خلد برین
۲۱	خلاصة التواریخ
۲۲	روضه الصفویه
۲۲	عالم آرای عباسی
۲۵	بخش اول: اسماعیل دوم قبل از پادشاهی
۲۷	فصل اول: تولد تا نوجوانی
۲۷	۱- تولد اسماعیل دوم
۲۸	۲- اسماعیل دوم در دوران نوجوانی اش
۲۹	فصل دوم: عرصه سیاست و حکمرانی
۲۹	۱- حکومت شروان
۲۹	۲- اولین تجربه نبرد
۳۰	۳- نبردهای دیگر
۳۱	الف- نبرد قارص
۳۱	ب- نبرد ارزنجان
۳۲	ج- فتح مجدد شروان

۳۲	د- نبرد ارزروم
۳۵	و- نبرد با کردها و سرکوبی شورشیان ولایت کور
۳۵	ه- تاخت و تاز به خاک عثمانی
۳۷	فصل سوم: اسماعیل میرزا در عرصه زندگی
۳۷	۱- عروسی اسماعیل میرزا
۳۷	۲- اسماعیل میرزا والی همدان
۳۸	۳- اسماعیل میرزا و اعزام او به هرات
۳۹	۴- اسماعیل میرزا به سوی زندان قلعه قهقهه
۴۱	فصل چهارم: اسماعیل میرزا در زندان
۴۱	۱- دلایل اعزام او به هرات
۴۱	الف- لوند پیشه‌گی شاهزاده
۴۱	ب- درگیری با شاهوردی سلطان زیاد اعلی
۴۲	ج- ترس شاه طهماسب اول از قدرت طلبی شاهزاده اسماعیل میرزا در به هم خوردن صلح آماسیه
۴۳	د- اسماعیل دوم و معصوم بیک صفوی
۴۳	۲- اسماعیل دوم در راه زندان
۴۵	۳- روابط اسماعیل میرزا با محافظان قلعه
۴۸	۴- رابطه اسماعیل میرزا با اعضا خاندان سلطنتی و دیگر وابستگان در زندان
۴۹	۵- رابطه اسماعیل میرزا با خانواده‌اش به هنگام اسارت در زندان قهقهه
۵۱	فصل پنجم: بروز اختلافات بر سر جانشینی شاه طهماسب اول
۵۱	۱- بیماری اول شاه طهماسب در سال ۹۸۲ ه. ق
۵۳	۲- بیماری دوم شاه طهماسب اول در سال ۹۸۴ ه. ق
۵۵	۳- مرگ شاه طهماسب اول و درگیری در دربار بر سر جانشینی او
۶۱	فصل ششم: رهایی اسماعیل میرزا از زندان قهقهه

۶۱	۱- اسماعیل دوم و رهایی از زندان
۶۳	۲- اسماعیل دوم به سوی قزوین
۶۴	۳- اسماعیل دوم در قزوین (حوادث ایام اقامت او در قزوین تا قبل از تاجگذاری)
۶۶	الف- شکستن قدرت پریخان خانم و حسینقلی خلفا
۶۹	ب- سیاست سکوت اسماعیل میرزا در کشتار مردم از استاجلویان
۷۱	بخش دوم: اسماعیل دوم، تاجگذاری و حوادث بعد از آن
۷۳	فصل اول: پادشاهی
۷۳	۱- تاجگذاری
۷۶	۲- کشتن شاهزاده سلیمان میرزا و شاهزاده مصطفی میرزا
۷۷	۳- مرگ سلطان حسین میرزا پسر بهرام میرزا
۷۸	۴- تشیع جنازه شاه طهماسب اول
۷۹	۵- کشتار صوفیان
۷۹	۶- قتل شاهزادگان
۸۲	۷- قتل شاهزاده حسن میرزا فرزند محمد میرزا «محمد خدا بنده»
۸۴	۸- تولد شجاع الدین محمد و برگزاری مراسم ولیعهدی
۸۵	۹- انتصابات جدید و دستور قتل برادر و فرزندانش
۸۷	فصل دوم: پایان کار شاه اسماعیل
۸۷	۱- مرگ یا قتل
۹۰	۲- دلایل قتل
۹۰	الف: عامل مذهبی
۹۰	ب: کشت و کشتار افراد
۹۱	ج: وحشت عثمانی ها از شاه اسماعیل دوم که او را «دلی اسماعیل» می خواندند
۹۱	د: پریخان خانم و نقش او در به سلطنت رسیدن شاه اسماعیل دوم

۹۲	۳- اوضاع پایتخت بعد از مرگ شاه اسماعیل دوم
۹۳	۴- ظهور مدعیان دروغین تاج و تخت
۹۳	الف: اولین شاه اسماعیل دروغین
۹۴	ب: دومین شاه اسماعیل دروغین
۹۵	ج: سومین شاه اسماعیل دروغین
۹۵	د: چهارمین شاه اسماعیل دروغین
۹۷	فصل سوم: اوضاع سیاسی، اجتماعی
۹۷	اوضاع سیاسی اجتماعی ایران در عصر شاه اسماعیل دوم
۱۰۱	بخش سوم: شاه اسماعیل دوم، خصوصیات، روابط و...
۱۰۳	فصل اول: خصوصیات اخلاقی
۱۰۳	۱- خصوصیات جسمی
۱۰۴	۲- خصوصیات روحی
۱۰۵	۳- خصوصیات ذوقی
۱۰۶	۴- خصوصیات اخلاقی
۱۰۸	۵- خصوصیات مذهبی
۱۱۱	فصل دوم: روابط خارجی
۱۱۱	۱- روابط شاه اسماعیل دوم با دولت عثمانی
۱۱۳	۲. روابط شاه اسماعیل دوم با ازبکان
۱۱۴	۳. روابط شاه اسماعیل دوم با دولت هند
۱۱۴	۴. روابط شاه اسماعیل دوم با پرتقال
۱۱۷	فصل سوم: اقدامات در زمینه‌ی داخلی
۱۱۷	۱. سیاست شاه اسماعیل دوم با حکام داخلی و برخورد با شورش‌ها
۱۱۸	۲. عدالت گستری یا بی‌عدالتی شاه اسماعیل دوم

مقدمه:

اوضاع سیاسی اجتماعی، در اواخر سلطنت شاه طهماسب اول صفوی:

پس از مرگ شاه اسماعیل اول در روز دوشنبه ۱۹ رجب سال ۹۳۰ ه. ق در حالی که طهماسب اول ۱۲ ساله بود بر طبق وصیت پدر به جانشینی او انتخاب شد.^۱ تولدش در سال ۹۱۹ ه. ق اتفاق افتاده بود.^۲

درباره سال بر تخت نشستن او مورخان معاصر وی و جانشینان او اختلاف نظر دارند، گروهی حتی تولدش را در سال ۹۱۲ ه. ق می نویسند که به نظر اشتباه می رسد.^۳ شاه طهماسب اول در اوایل سلطنت خود با مشکلاتی که معلول انتقال قدرت بوده مواجه گردید و با هم فکری اطرافیان خود بر مشکلات فائق آمد. سپس در سال ۹۶۲ ه. ق^۴ برای حفاظت از جان خود، خاندان، درباریان و هم چنین برای مصون بودن از خطرات میدان های جنگ با عثمانی پایتخت را از تبریز به قزوین انتقال داد.^۵ سرانجام با عقد قرارداد صلح آماسیه با دولت عثمانی در همین سال ۹۶۲ ه. ق^۶ به جنگ و اختلاف ۳۷ ساله با این دولت خاتمه داد و به

۱. برای اطلاع بیشتر ن. ک به تاریخ جهان آرا پیشین، ص ۲۸۱؛ هم چنین رجوع شود به تذکره شاه طهماسب، به قلم شاه طهماسب بن اسماعیل حیدری الصفوی، با مقدمه امرالله صفری، انتشارات شرق، چاپ دوم سال ۱۳۶۳، ص ۲.

۲. ترکمان، اسکندربیگ، تاریخ عالم آرای عباسی، چاپ گلشن سال ۱۳۵۰، از انتشارات امیرکبیر، ص ۴۵.

۳. حسینی استرآبادی، سیدحسین بن مرتضی، تاریخ سلطانی (از شیخ صفی تا شاه صفی) به کوشش دکتر احسان اشراقی، انتشارات علمی سال ۱۳۵۸، تهران چاپ اول، ص ۵۳.

۴. مطابق با سال ۱۵۵۵ میلادی.

۵. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران در عصر صفوی، نوشته دکتر مریم میراحمدی، انتشارات امیرکبیر، سال ۱۳۷۱، چاپ اول، ص ۶۱؛ هم چنین به فارسنامه ناصر، نوشته حاج میرزا حسن حسینی فسائی، به تصحیح دکتر منصور رستگار فسائی، چاپ تهران، نوبت اول، سال ۱۳۶۷، ص ۴۵؛ خلاصه التواریخ پیشین، ص ۳۷۸.

۶. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران در عصر صفوی پیشین، ص ۶۱.

رتق و فتق امور داخلی پرداخت.^۱

در اواخر عمر وی به ظاهر مردی پرهیزکار بود و در طول حیات خود دو بار از منکرات توبه نموده بود:

«اولین توبه وی در سال ۹۴۱ ه.ق.^۲ و دومین توبه‌اش در سال ۹۶۲ ه.ق اتفاق افتاده بود.»^۳
دستورات او راجع به منع منکرات به امرا و اعیان نیز داده شد و در سال ۹۶۳ ه.ق تأکیدی بر توبه خود و دیگر امرا و اعیان نموده بود که به دستور او مقادیر زیادی (۵۰۰ تومان از تریاک فاروق) که در دربار بود به آب ریختند^۴ و امرا و درباریان را علاوه بر دستور اکید مجبور به قسم خوردن و پای بند نمودن به توبه مذکور نمود.

از آخرین سال‌های سلطنت وی گفتار ضد و نقیضی وجود دارد که به نظر می‌رسد کمی اغراق آمیز می‌باشد. به هر حال با در نظر گرفتن موقعیت خاص ایران در قرن دهم هجری حسن روملو در احسن التواریخ راجع به خلق و خوی وی می‌نویسد:

«.... و در ایام کهولت از صبح تا رواح دفتر را پیش گذشته و در کار ملکی می‌پرداخت. به مجموع مهمات خود می‌رسد. چنان که وکلا و وزرای اذن آن حضرت فلوس به کسی نمی‌توانستند داد و قاعده آن حضرت آن بود که یک روز ناخن می‌گرفتی و یک روز صبح تا شام در حمام می‌بودی، اکثر اشیا را نجس می‌دانست و نیم خورده خود را به آب و آتش می‌ریخت و در مجالس طعام نمی‌خورد و در نخوردن شراب غلوی عظیم داشت و قرب ۵۰۰ تومان تریاق فاروق^۵ به آب حل کرد و جمیع لذات را ترک کرده بود و قرب بیست سال سوار نشده بود...» و در ایام آن حضرت رفاهیت رعایا به نهایت رسیده بود؛^۶ ولی نویسنده کتاب تاریخ نگارستان می‌نویسد:

«در آن زمان (اواخر دوره سلطنت شاه طهماسب) قحطی شدید در سراسر ایران پدیدار شد، چنان شدید که مردم مجبور به خوردن گوشت انسان شدند.»^۷
و دالسانداری بازرگان و نیزی که در زمان شاه طهماسب به ایران سفر کرده بود در یادداشت‌های

۱. برای اطلاع بیشتر ن.ک به تاریخ عثمانی نوشته پروفسور اسماعیل حق‌ی اوزون چارشلی، ترجمه دکتر وهاب ولی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران سال ۱۳۷۰، چاپ اول، ج دوم، صص ۴۱۳-۴۱۴؛ کتاب قفقاز و سیاست امپراطوری عثمانی، اثر جمال گوکچه، مترجم وهاب ولی، انتشارات وزارت امور خارجه، سال ۱۳۷۳، ص ۳۰؛ کتاب قرون عثمانی (ظهور و سقوط امپراطوری عثمانی)، نوشته لردکین راس، ترجمه پروانه ستاری، انتشارات کهکشان، سال ۱۳۷۳، چاپ اول، صص ۲۴۳-۲۴۴.

۲. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به نسخه خطی ایلچی نظام‌شاه، پیشین، ورق‌های ۴۶ الف و ب.
۳. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به تاریخ سلطانی، پیشین، صص ۷۹-۸۰.

۴. جهت اطلاع بیشتر رجوع شود به خلاصه التواریخ، پیشین، جلد ۱، ص ۳۸۶؛ هم‌چنین تاریخ سلطانی، صص ۸۰-۸۱.

۵. تریاق فاروق یا کبیر: معجونی بود مرکب از هفتاد ادویه، برای اطلاع بیشتر رجوع شود به احسن التواریخ، ص ۴۸۹.

۶. نگاه به احسن التواریخ، همان، صفحه ۴۸۹؛ هم‌چنین به کتاب خلد برین، (ایران در زمان صفویان)، پیشین، ص ۳۹۵.

۷. جهت اطلاع بیشتر رجوع شود به تاریخ نگارستان، نوشته احمد غفاری، به کوشش مدرس گیلانی، ۱۳۴۰ ق، ص ۳۷۸.

خود می‌گوید: «روز و شب عده‌ای در مقابل قصر برای عدالت فریاد می‌زنند و شاه با شنیدن فریاد آن‌ها فرمان می‌داد تا آن‌ها را پراکنده کنند.» او می‌گوید: که برای حل مشکلات مردم کار به قضات کشور محول نموده است، در حالی که نمی‌دانست همان قضات و حکمرانانش باعث این بی‌عدالتی‌ها بودند.^۱

با این اوصاف شاه‌طهماسب اول پس از حدود پنجاه و چهار سال حکومت در سحرگاه روز سه‌شنبه پانزدهم صفر سال ۹۸۴.ق بعد از شصت و چهار سال عمر فوت نمود. در حالی که برای جانشینی خود میان وراثت مشکلات فراوانی را به ارث باقی گذاشته بود.^۲

در مورد مرگ وی نظرات مختلفی وجود دارد، عده‌ای مرگ وی را در اثر سمی که به داخل نوره مورد استفاده‌اش مخلوط کرده بودند می‌دانند^۳ در حالی که هنوز جانشینی برای خود انتخاب نکرده بود. مؤلف خلاصة التواریخ^۴ راجع به فرزندان او می‌نویسد که وی را دوازده پسر و تعداد کثیری دختر به شرح زیر بود:

۱- محمد میرزا؛ ۲- اسماعیل میرزا؛^۵ ۳- سلطان مراد میرزا که همراه همایون پادشاه هند به هندوستان رفت و در آن جا مرد؛ ۴- سلطان سلیمان میرزا؛ ۵- سلطان حیدر میرزا؛ ۶- سلطان مصطفی میرزا؛ ۷- سلطان محمود میرزا؛ ۸- امام‌قلی میرزا؛ ۹- سلطان علی میرزا؛ ۱۰- سلطان احمد میرزا؛ ۱۱- زین‌العابدین میرزا که در شش یا هفت سالگی در خانه فرخزاد ایشک آقاسی در تاریخ ۹۸۰.ق فوت کرده بود که نعش او را به قم بردند؛ ۱۲- موسی میرزا در منزل شاهوردی بیگ روملوی جارچی بود که همان زمان فوت کرد و نعش وی در سردار به مذکور دفن شد.^۶

بدین ترتیب در زمان مرگ شاه‌طهماسب نه نفر از پسرانش در قید حیات بودند.

۱. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به سفرنامه‌های وئیزیان در ایران، ترجمه دکتر منوچهر امیری، انتشارات خوارزمی، چاپ اول، سال ۱۳۴۹، تهران، صص ۲۱۵-۲۱۸.

۲. معصوم، میرزا احمد، تاریخ سلاطین صفوی به کوشش دکتر سیدامیرحسن عابدی، ۱۳۵۱، ص ۳؛ برای اطلاع بیشتر به تاریخ عباسی (روزنامه ملاجلال)، نویسنده ملاجلال الدین محمد منجم یزدی، به کوشش سیف‌الله وحیدنیا، چاپ صبح امروز، ج ۱، ص ۲۵؛ روضة‌الصفویه پیشین، ص ۲۱۴؛ احسن التواریخ پیشین، ص ۲۶۴؛ خلاصة التواریخ پیشین، صص ۵۹۲-۵۹۳؛ هم چنین به کتاب قصص الخاقانی، تألیف ولی‌قلی بن داود قلی شاملو، به تصحیح مرحوم دکتر سیدحسن سادات ناصری، تهران، ج ۲، ۱۳۵۷، ص ۱، ج ۹۳؛ زبدة التواریخ، تألیف محمدحسن مستوفی به کوشش بهروز گودرزی، ج ۱۱، ۱۳۵۷، صص ۷۹-۸۱ مراجعه شود.

۳. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به روضة‌الصفویه، ورق ۲۱۴ ب و احسن التواریخ، ص ۲۶۴؛ خلاصة التواریخ، جلد دوم، ص ۱۰۰۱.

۴. خلاصة التواریخ پیشین، جلد ۱، صص ۶۰۹-۶۱۰.

۵. منبعی اسماعیل میرزا را پسر چهارم شاه‌طهماسب می‌داند در صورتی که درست نیست. جهت اطلاع بیشتر رجوع شود به تاریخ ایران، (سرجان ملکم)، نویسنده سرجان ملکم، ترجمه میرزا حیرت، چاپ تهران، سال ۱۳۶۲، چاپخانه دوهزار ۲۴۳.

۶. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به خلد برین، صص ۴۰۰-۴۰۴.